

The Problem of Persian Calligraphy in Proofreading and Printing Poetic Texts Case Study: Divan Qatran Tabrizi, Published by the Persian Language and Literature Academy

Rahman Moshtaghmehr

Professor, Department of Persian Language and Literature, Shahid Madani University of Azerbaijan, Tabriz, Iran. E-mail: r.moshtaghmehr@gmail.com

DOI: [10.22034/perlit.2025.65483.3768](https://doi.org/10.22034/perlit.2025.65483.3768)

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 17 September 2025

Received in revised form: 28 September 2025

Accepted: 28 October 2025

Published online: 27 December 2025

Keywords:

Divan Qatran Tabrizi;
Mahmoud Abedi; Masoud Jafari; Persian calligraphy, continuous and isolated writing

ABSTRACT

In its thirty-odd years of activity, the Academy of Persian Language and Literature, in addition to selecting words and publishing volumes of the Comprehensive Dictionary of the Persian Language and dozens of issues of the Academy's newsletter and its appendices and special issues, has presented its suggestions on Persian script, including: writing words separately and continuously, and the way words are arranged in the text in terms of observing spacing or half-spacing when typing, in two books, "Persian Calligraphy Grammar" and "Persian Spelling Dictionary". One of the ways in which the contents of these writing guidelines have become widespread and practical has been the two hundred and forty books that the Academy has published so far; especially thirty of them are dedicated to correcting Persian literary texts. What is noticeable in studying these books, although they may have come from the hands of a single editor, is the difference in taste in recording and writing sentence components in terms of Persian script. This article attempts to examine the style of the correctors or editors of the Tabrizi Divan Qatran, especially in the continuous (with half-spacing) writing of inverted adjectives and other words and combinations.

Cite this article: Moshtaghmehr, R. (2025). The Problem of Persian Calligraphy in Proofreading and Printing Poetic Texts; Case Study: Divan Qatran Tabrizi, Published by the Persian Language and Literature Academy. *Persian Language and Literature*, 78 (252), 83-109. <http://doi.org/10.22034/perlit.2025.65483.3768>

© The Author(s).

Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

Introduction

Seventy years after the publication of *Divan Qatran* by Mohammad Nakhjavani (1333 AH), Mahmoud Abedi and Masoud Jafari, based on dozens of manuscripts of *Divan Qatran* and poetry collections (mainly since the 11th century AH), published a new Edition of it and presented an authentic text of *Divan Qatran*, which should be the basis of any research work on *Divan Qatran* and poetry of the 5th century, especially in the Azerbaijan region. The detailed introduction to this Edition, in one hundred and fifty pages, contains the latest research on *Divan Qatran*, the poetic language, style and content of his poems and eulogies, which corrects and completes our knowledge and understanding of this relatively unknown poet.

In this article, some points are mentioned about the *Divan's* calligraphy style, which is the main problem and subject of those who follow the work of calligraphy with sensitivity.

Literature Review and Methodology

Previously, the Academy has clarified the duties of writers, editors, and publishers regarding Persian calligraphy to some extent in two books, "*Persian Calligraphy Style*" and "*Persian Spelling Dictionary*", and in this article, I have often referred to them for the correctness or incorrectness of Persian calligraphy and writing styles.

While studying the *Divan Qatran*, published by the Academy, whose learned Editors have tried not to omit any point from the principles of correcting the text and compiling the introduction, footnotes, and comprehensive lists, I noticed some dualities in the calligraphy of the text and referred to the two aforementioned books and editorial experiences to be sure. I noted these types of double recordings and then mentioned a few points in the order of their importance.

Discussion

The main issues that can be discussed are as following:

1. The assumption of compounding inverted adjectives and writing them with a semi-space

In Persian, the adjective is usually added to the adjective; except for adjectives that are called antecedent adjectives and their place in the sentence is before the adjective. Descriptive adjectives, which are among the post-adjective adjectives, sometimes come before the adjective due to the meter of the poem or other rhetorical reasons, but they still have a descriptive role. In this book, the adjective and the inverted adjective are assumed to be a single combination and written together; for example, in a verse, "bad-e tond" (Strong wind) and "derakht-e boland" (Tall tree) which are inverted adjectives are written separately, but "past geyah" (Low plant), which is also an adjective and an inverted adjective, is written together. I think that there is no difference between the two grammatically and stylistically; except that "past geyah" comes because of inverted meter and should still be written separately.

A tall tree will be broken by a strong wind, but a low plant is not harmed by any wind. (*Qatran Tabrizi*, ode 179, p. 561, v. 27)

2. Not observing the rule of continuous or separate (with a semi-space) writing of "اند"; the abbreviation of the third person plural present indicative verb from the hypothetical infinitive "هستند".

In Persian, when we say "همه متابع مال هستند" (Everyone is a slave to wealth), we can say "همه متابع مال اند".

This "اند", which is a shortened form of "هستند" and its replacement, is written with a semi-space; while

in this book it is sometimes written with a semi-space and sometimes continuous and without observing a semi-space.

3. Duality in writing some compound words and associated words¹.

In proofreading texts, the proofreader's main concern is to present a text that is consistent with the speaker's speech and the most accurate recordings available in the manuscripts available to him. Hence, the style of writing and the manner of writing are in the next order of importance, and perhaps it is the editor who should be concerned with continuous and isolated writing and make the text uniform in this regard. Although the Academy has proposed guidelines for standardizing the writing and has provided general guidelines and a list of frequently used items in two books, "Persian Handwriting Instruction" and "Persian Handwriting Spelling Dictionary," there is still a difference of taste in the separate and continuous writing of some words, compounds, and sentence components. A look at the Masnavi Edited by Professor Muhammad Ali Movahed and the Divan Qatran, both published by the Farhangestan, shows the difference in taste of the Editors, both of whom are experts in the field, in choosing the style of Persian calligraphy for verse texts. What is outstanding in the present Edition, in this respect, is the continuous writing of inverted descriptive additions, and the rest of the dichotomies are due to inaccuracies, examples of which can be seen in every text and cannot in any way be considered a fault with the text and the present edition.

Conclusion

By presenting documentary evidence from the text of the book, I have shown that the uniformity and unity of the procedure related to the style of calligraphy and writing has been unintentionally distorted and what the Editors themselves were determined to observe has been violated in some cases. These points are not of much importance in the margins of the great work that two learned proofreaders have organized with great effort and suffering, but they stimulate proofreaders and editors to be more careful and sensitive, and this is enough for the author of the text.

Keywords: Divan Qatran Tabrizi; Mahmoud Abedi; Masoud Jafari; Persian calligraphy, continuous and isolated writing.

Notes:

1. Words that are usually placed together in a sentence and were written together in the past for convenience, but in the new script style, their separation is emphasized: *کی را/کز و/برو: بر و* and ...

طرح مشکل شیوه خط فارسی در تصحیح و چاپ متون منظوم مطالعه موردی: دیوان قطران تبریزی چاپ فرهنگستان زبان و ادب فارسی

رحمان مشتاق مهر

استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران. رایانامه: r.moshtaghmeh@gmail.com

DOI: [10.22034/perlit.2025.65483.3768](https://doi.org/10.22034/perlit.2025.65483.3768)

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	فرهنگستان زبان و ادب فارسی در سی و چند سال دوران فعالیت خود، علاوه بر واژه‌گزینی و انتشار مجلداتی از فرهنگ جامع زبان فارسی و ده‌ها شماره از نشریه نامه فرهنگستان و پیوست‌ها و ویژه‌نامه‌های آن، پیشنهادهای خود را درباره خط فارسی از جمله جدانویسی و پیوسته‌نویسی کلمات و ترکیبات و اجزای جمله و نحوه چینش کلمات در متن از لحاظ رعایت فاصله یا نیم‌فاصله هنگام تایپ آن، در دو کتاب دستور خط فارسی و فرهنگ املاهای زبان فارسی ارائه کرده‌است. یکی از راه‌های رواج و شیوع عملی مندرجات این شیوه‌نامه‌ها دویست و چهل کتابی بوده‌است که فرهنگستان تاکنون منتشر کرده‌است، مخصوصاً سی کتاب از آن، که به تصحیح متون ادب فارسی اختصاص داشته‌است. آنچه در مطالعه این کتاب‌ها به چشم می‌خورد هرچند ممکن است از زیر دست ویراستار واحدی بیرون آمده باشند، اختلاف سلیقه در ضبط و نگارش اجزای جمله از لحاظ خط فارسی است. در این مقاله سعی شده‌است سلیقه مصححان یا ویراستاران دیوان قطران تبریزی مخصوصاً در پیوسته (یا نیم‌فاصله) نویسی اضافه‌های وصفی مقلوب و کلمات و ترکیبات دیگر بررسی شود.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۲۶	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۷/۰۶	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۰۶	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۶	
کلیدواژه‌ها: دیوان قطران تبریزی؛ محمود عابدی؛ مسعود جعفری؛ خط فارسی، پیوسته‌نویسی و جدانویسی.	

استناد: مشتاق مهر، رحمان (۱۴۰۴). طرح مشکل شیوه خط فارسی در تصحیح و چاپ متون منظوم؛ مطالعه موردی: دیوان قطران تبریزی چاپ فرهنگستان زبان و ادب فارسی. *زبان و ادب فارسی*، ۷۸ (۲۵۲)، ۱۰۹-۸۳. <http://doi.org/10.22034/perlit.2025.65483.3768>

© نویسنده/ان

ناشر: دانشگاه تبریز.

۱. مقدمه

حدود هفتاد سال بعد از چاپ شادروان محمد نخجوانی از دیوان قطران (۱۳۳۳ شمسی)، استاد دکتر محمود عابدی و آقای دکتر مسعود جعفری براساس ده‌ها نسخه خطی (عمدتاً متعلق به بعد از قرن یازدهم هجری) و جنگ و تذکره و مجموعه شعر، تصحیح تازه‌ای از آن در سال ۱۴۰۲ در دو جلد به دست دادند و متن قابل‌اعتمادتر و مستندتری از دیوان قطران عرضه کردند که بعد از این باید مبنای هر کار تحقیقی درباره قطران و شعر قرن پنجم مخصوصاً در منطقه آذربایجان قرار گیرد. مقدمه مفصل این تصحیح در صد و پنجاه صفحه، حاوی آخرین تحقیقات درباره قطران، زبان شعری، سبک و محتوای اشعار و ممدوحان اوست که آگاهی‌ها و دانسته‌های ما را درباره این شاعر نسبتاً ناشناخته، تصحیح و تکمیل می‌کند.

من در این نوشته تنها درباره شیوه خط دیوان، نکاتی را یادآوری می‌کنم که مشکل اصلی تمام کسانی است که کار رسم‌الخط را با وسواس مخصوصاً در متون منظوم پیگیری می‌کنند و در نهایت می‌خواهند به شیوه‌ای کاربردی و درست در انتقال مفهوم دقیق متن و متناسب با مقصود گوینده در شیوه خط فارسی دست پیدا کنند.

قبل از این، فرهنگستان در دو کتاب شیوه خط فارسی، و فرهنگ املائی خط فارسی، تا حدودی تکلیف نویسندگان و ویراستاران و ناشران را در خصوص خط فارسی روشن کرده‌است ولی هر ویراستار و مصحح و نویسنده‌ای ممکن است در عمل با موقعیت‌هایی مواجه شود و در برابر ترکیبات و چینش‌هایی از کلمات قرار گیرد که دستورالعمل روشنی راجع بدان در دسترس نداشته باشد و به ناچار خود ثبت و ضبط درست کلمات و ترکیب متن را انتخاب کند و شیوه‌ای را بر شیوه دیگر ترجیح دهد.

مصححان متن حاضر نیز که هر دو عضو فرهنگستان زبان و ادب فارسی هستند یا ویراستارانی که بعد از تصحیح متن آن را برای چاپ آماده کرده‌اند، بسیار سعی کرده‌اند به شیوه پیشنهادی فرهنگستان پایبندی نشان دهند؛ مخصوصاً که کتاب نیز جزو انتشارات فرهنگستان به چاپ رسیده‌است و نماینده عملی دیدگاه فرهنگستان محسوب می‌شود.

آنچه خواهم گفت طرح موارد مناقشه‌آمیزی است که باید در نوشتن آن‌ها به وحدت نظر و روش رسید و گرنه این دو استاد ارجمند از ه کس دیگری در موقعیت مشابه، در تصمیم‌گیری و ارائه روش کاربردی نحوه نگارش و ضبط و چینش کلمات صالح‌تر و قابل‌اعتمادترند.

۱-۱. مرکب فرض کردن اضافات وصفی مقلوب و با نیم‌فاصله نوشتن آن‌ها

ترکیبات وصفی همچنان‌که از نامشان پیداست از دو (یا چند) عنصر دستوری متفاوت تشکیل شده‌اند که یکی از آن‌ها اسم و آن دیگری صفت است؛ چه ترتیب قرار گرفتن آن‌ها در جمله و متن، ترتیب طبیعی آن دو باشد؛ یعنی نخست اسم و بعد صفت آمده باشد یا به ضرورت وزن در شعر یا حالت‌های استثنایی از جمله تمهیدات زیبایی‌شناختی و سبکی، صفت بر موصوف مقدم و اصطلاحاً ترکیب وصفی مقلوب باشد. در این کتاب مصححان محترم ترکیبات وصفی را کلمه مرکب فرض کرده و با نیم‌فاصله نوشته‌اند.

برای نشان دادن مقصود خود چند بیت را که در متن یا تعلیقات کتاب آمده، بررسی می‌کنیم:

در شاهدهی از رودکی که در ص ۱۰۸۲ کتاب برای «بیابان شکسته» در شعر قطران^۱ آمده، «شکسته‌بیابان» سر هم نوشته

شده‌است:

بسا شکسته بیابان که باغ خرم بود و باغ خرم گشت آن کجا بیابان بود

(سروده‌های رودکی، ۱۴)

«بیابان شکسته» شعر قطران با «شکسته بیابان» شعر رودکی از لحاظ معنایی و دستوری چه فرقی دارد که یکی باید جدا نوشته شود و آن دیگری پیوسته؟ اگر تفاوت معنایی دارد، آیا می‌توان یکی را به‌عنوان مستند معنایی و سابقه کاربرد برای دیگری شاهد آورد؟ یا در همین بیت رودکی «شکسته بیابان» با «باغ خرم» به لحاظ دستوری چه فرقی دارد؟ اگر «شکسته بیابان» را مسندآلیه بگیریم، باغ خرم را هم باید مسند فرض کنیم، و اگر «باغ» را مسند و «خرم» را صفت آن بدانیم، با همان استدلال باید «شکسته» را هم صفت «بیابان» بگیریم ولو قبل از آن آمده باشد.

مه درفشان با رای او بود تاری بلندگردون با قدر او بود کوتاه

(قطران تبریزی، ق ۱۷۷ ص ۵۵۶ ب ۲۱)

«مه درفشان» و «بلندگردون» هر دو صفت و موصوف و به لحاظ دستوری مسندآلیه‌اند. چه دلیلی دارد که بلندگردون را تنها به دلیل اینکه مقلوب آمده‌است، پیوسته بنویسیم؟

چو یادم آید نوشین نیبذ خوردن او چو زهر گردد بر من نیبذ نوش گوار

(قطران تبریزی، فک ۷۱ ص ۷۴۶ ب ۷)

«نیبذ نوش گوار» در مصراع دوم صورت دیگری از «نوشین نیبذ» در مصراع نخست است. تفاوت آن دو در این است که در مصراع نخست صفت و موصوف به ضرورت وزن مقلوب آمده. به همین توجیه اولی سرهم و دومی جدا نوشته شده‌است؛ در حالی که پیوستگی معنایی و نحوی «نیبذ خوردن» از «نوشین نیبذ» بیشتر است.

ز باد تند شکسته شود درخت بلند ز هیچ باد نیابد گزند پست گیاه

(قطران تبریزی، ق ۱۷۹ ص ۵۶۱ ب ۲۷)

«باد تند»، «درخت بلند» و «پست گیاه» هر سه صفت و موصوف‌اند. «پست گیاه» از لحاظ معنایی و دستوری قرینه «درخت بلند» در مصراع نخست است: درخت بلند از باد تند شکسته می‌شود ولی گیاه پست و کوتاه از هیچ بادی گزند نمی‌یابد/ شکسته نمی‌شود؛ چرا باید درخت بلند را جدا نوشت و پست گیاه را پیوسته؟

ور نیستم اندر خور، فرمان بدهم زود فرمان به‌هنگام ز بسیار عطا به

(قطران تبریزی، ق ۱۸۱ ص ۵۶۶ ب ۳۳)

فرمان به‌هنگام از عطای بسیار بهتر است. آیا در این‌گونه مواقع باید «بسیار عطا» را ترکیب واحدی تلقی کنیم و یک‌جا آن را متمم بگیریم؟ اگر علی‌رغم مقلوب شدن «عطای بسیار» به «بسیار عطا» همچنان عطا متمم و بسیار صفت آن است، به چه توجیهی آن دو را مرکب فرض کرده، سرهم می‌نویسیم؟ اگر «بسیار عطا» بی‌را که به معنی عطای بسیار است، سرهم بنویسیم، در آن صورت

«سلطان بسیار عطا» را که در آن «بسیار عطا» صفت مرگب برای سلطان است، چگونه بنویسیم؟ و اگر در متنی «بسیار عطا» جایگزین موصوف یعنی سلطان شود، آن را چگونه از «بسیار عطا» بی که به معنی عطای بسیار است، تمیز دهیم؟
خطا کردم که جانان را بیازردم به مستی در ز بدکردار خود هستم به بیداری به مستی در

(قطران تبریزی، ترجیع بند ۲ ص ۶۵۵ ب ۳۱)

در بیت «بدکردار» به معنی «کردار بد» است، نه «بدکردار» به معنی «شخص بدکاره و بدکردار»^۳؛ همچنان که در شعر سعدی آمده است:

نه نیکان را بد افتاده ست هرگز نه «بدکردار» را فرجام نیکو

(سعدی: ۸۳۶)

«بد کردار» به معنی «کردار بد» را که صفت و موصوف مقلوب است باید جدا نوشت، تا از آن متمایز شود. همچنین ترجیح این شیوه نگارش، در خوانش بعضی بیت‌ها آزادی عمل را از خواننده سلب می‌کند، در حالی که در غیر آن، دست خواننده برای هر دو قرائت باز است، مثل:

ز مهر سیم سیمایی شدم دینارگون سیمای همی نالم ز عشق او چو سعد از حسرت اسما

(قطران تبریزی، ق ۱ ص ۱ ب ۴)

وقتی «دینارگون سیمای» سرهم نوشته شود، مصراع چنین معنایی خواهد داشت: از عشق [محبوب] سپیدرخی، [از بسیاری گریستن] سرخ‌رو شدم؛ در حالی که به احتمال زیاد مصراع چنین معنایی دارد: «شدم دینارگون سیمای»، یعنی سیمایم دینارگون شد. صورتم سرخ شد^۴. پس باید جدا نوشته شود.

اگر بخواهیم تمام اضافه‌های وصفی مقلوب را پیوسته بنویسیم و فهرستی از آن را در کتاب فرهنگ املائی خط فارسی بیاوریم، در آن صورت بی‌نهایت ترکیب وصفی مقلوب خواهیم داشت! چون می‌توان تمام اضافه‌های وصفی را مقلوب کرد. علاوه بر منطق تمایز نحوی دو عنصر صفت و موصوف (چه ترتیب عادی داشته باشند و چه مقلوب باشند)، طولانی شدن صورت نوشتاری ترکیب‌های وصفی مقلوبی که در آن‌ها صفت خود مرگب و حتی گروه وصفی است، ممکن است شکلی ناخوشایند به متن ببخشد، در حالی که یکی از الزامات انتخاب شیوه خط مناسب، خوش‌نمونی و قرائت آسان‌تر متن است.

۱. یا مترادف آن «بزرگ عطا» که در اشعار مدحی بسیار آمده است:

زبان من شده از طبع من ستاره‌فشان دو چشم من شده اندر فلک ستاره‌شمر

یکی ستاره مدیح «شه بزرگ عطا» دگر ستاره روشن سپهر تیز ممر (ازرقی هروی: ۱۶)

خداایگان جهان «خسرو بزرگ عطا» روا نداشت یکی بنده بی عطا دیدن (سوزنی سمرقندی: ۲۹۵)

«شه بزرگ عطا» کدخدای خرد و بزرگ گرفت خرد و بزرگ از خدای هفت عطا (سوزنی سمرقندی: ص ۱۰۶)

۲. مقایسه کنید با «بزرگ عطا» در ابیات زیر:

ایا «بزرگ عطا»، خسرو بزرگ اثر و یا بلندهم سرور بلندآثار (ازرقی هروی: ۳۱)

تو آن بلندمحل بودی و «بزرگ عطا» که چرخ با تو زمین بود و بحر با تو شمر (مسعود سعد: ج ۱، ۳۴۲)

۳. مقایسه کنید با «بدسگال» به معنی شخص بداندیش در بیت زیر:

هر که تو را نیک‌خواه، نیکویی او را دلیل هر که تو را بدسگال، ندامت او را ندیم (قطران تبریزی، فک ۱۰۰ ص ۷۶۲ ب ۶)

۴. مقایسه کنید با که در آن زژگون زیور و سیمگون سیمای جدا نوشته شده است:

زر و سیم بخشیدنش روز بزم او بینی زمین را زژگون زیور، سما را سیمگون سیمای (قطران تبریزی، ق ۲ ص ۶ ب ۲۹)

زیور زمین را زژگون و سیمای سما را سیمگون بینی.

در ابیات زیر صفت و موصوف‌های مقلوبی آمده‌است که صفت در آن‌ها، خود ترکیبی از چند عنصر است و درعین حال با نیم‌فاصله، به موصوف خود الحاق شده‌است:

چو یاد آیدم از مشک‌بوی نرگس او شود دو نرگس من لاله‌برگ لؤلؤبار
چو یاد آیدم از بی‌قرارسنبل او جدا شود ز دل و جان من شکیب و قرار

(قطران تبریزی، فک ۷۱ ص ۷۴۶ ب ۵-۶)

آوری دل خسته‌بَطریقانِ روم و روس را پای جفتِ پای‌بند و سر رفیقِ پالهنگ

(قطران تبریزی، فک ۸۷ ص ۷۵۵ ب ۷)

از آن گهی که ز من دور گشت سایه‌میر به چشم یاران چون مزدخورده‌مزدورم (قطران تبریزی، فک ۹۵ ص ۷۶۰ ب ۵)

مرا هجران آن آهوی آمو همی دارد چو بچه‌مردده‌آهو

(قطران تبریزی، ق ۱۷۶ ص ۵۵۲ ب ۱)

درخت گل همی ماند عقیق‌آگین‌عماری را بر او پاشیده چشم ابر، در شاهواری را

(قطران تبریزی، ترجیع ۲ ص ۶۵۴ ب ۱۹)

همه صحرا همی ماند ز هین^۱ دریای ساری را میان آب مانند ماغ قیرآگین‌سُماری را

(قطران تبریزی، ترجیع ۲ ص ۶۵۴ ب ۲۲)

ترکیبات وصفی زیر (عنبرآگین بان، شیرین‌زبان میهمان) نیز از همین نوع گفته شده‌است ولی در همین متن برخلاف قاعده مختار، صفت و موصوف در آن‌ها جدا نوشته شده‌است:

که هر کو را خرد گوید که باید میری او جوید کز او میری همی بوید چو مشک از عنبرآگین بان

(قطران تبریزی، ق ۱۲۷ ص ۳۸۵ ب ۳۲)

هزار آفرین بر تن و جانَت بادا که خوش‌خوی و شیرین‌زبان میهمانی

(قطران تبریزی، ق ۲۰۲ ص ۶۲۹ ب ۳۳)

همچنین در خود این تصحیح این قاعده - سرهم نوشتن اضافه‌های وصفی مقلوب - در تمام موارد رعایت نشده، در نتیجه متن، یک‌دستی خود را از دست داده‌است. حتی هستند ابیاتی که در مصراع‌ی واحد یا دو مصراع یا بیت متوالی، اضافه‌ی وصفی مقلوبی در یکی سرهم نوشته شده و در دیگری جدا:

در بیت زیر «بیجاده‌رنگ لاله» و «پیروزه‌گون‌گیا» هر دو اضافه‌ی وصفی مقلوب‌اند ولی اولی جدا و دومی با نیم‌فاصله پیوسته

نوشته شده‌است:

- تابان چو ناردانه سرخ از بر پرند بیجاده رنگ لاله ز پیروزه گون گیا
(قطران تبریزی، ق ۳ ص ۹ ب ۱۴)
- سوسن چو رسته سوسن^۱ زرین ز جام زر نرگس چو قحف سیمین از زرد مل ملا^۲
بر سرخ لاله باد دریده نقاب سبز ابرش کنار کرده پر از لؤلؤی نقا
(قطران تبریزی، ق ۳ ص ۸ ب ۸-۹)
- «رسته سوسن» و «زرد مل» هر دو اضافه وصفی مقلوب اند ولی جدا نوشته شده اند، در حالی که در بیت بعد از آن، «سرخ لاله» سرهم نوشته شده است. در شاهی که در ذیل توضیحات مربوط به بیت نخست در تعلیقات آمده، اضافه وصفی «زرد شراب» جدا نوشته شده، ولی همین ترکیب در ضمن متن (ص ۴۱) با نیم فاصله و پیوسته نوشته شده است:
- میان بستان نرگس به یاد میر خطیر به جام سیمین اندر فکنده زرد شراب
(قطران تبریزی، ق ۱۲ ص ۴۱ ب ۱۳)
- همچنین «زرد می» که دقیقاً حکم «زرد مل» و «زرد شراب» را دارد، در بیت زیر جدا نوشته شده است:
- بی نوا گلبن چو از بلبل نوا بشنید، کرد زرد می در جام یاقوتین چو شاه بانوا
(قطران تبریزی، ق ۵ ص ۱۷ ب ۱۵)
- با منقط سبب^۳ گویی نار گفته کرد جنگ این بخش آن را به تیغ و آن بخش این را به تیر
(قطران تبریزی، ق ۸۹ ص ۲۶۶ ب ۲)
- در بیت زیر، طبق قاعده «بی درم ولی» و «بی سقم عدو» بایستی پیوسته نوشته می شد. نه تنها صفت های پیشوندی «بی درم» و «بی سقم» به موصوف های خود «ولی» و «عدو» پیوسته اند، حتی اجزای دو صفت پیشوندی نیز جدا نوشته شده است:
- ز مهر تو، بی درم ولی همیشه غنی ز کین تو، بی سقم عدو همیشه سقیم
(قطران تبریزی، ق ۱۰۰ ص ۷۶۲ ب ۷)
- «نبرده»، «ستوده» و «فرخنده»، صفت هایی هستند که قطران آن ها را قبل از نام ممدوحان خود آورده است. طبق قاعده این صفت ها بایستی پیوسته به موصوف خود که غالباً اسم علم است، نوشته شود ولی جز یکی دو مورد، بقیه جدا نوشته شده است.

۱. سوسن در «سوسن زرین» صورت دیگری از «سوزن» معروف است: «[استاد اسحق] گفت: از بهر سوسنی از سمرقند بدین جای آمدی... گفتا: یا استاد! چنین سخن چون توی گوید؟ مرد را چه به سوزنی گیرند و چه به گوهری» (منتخب رونق المجالس ۷۵؛ به نقل از تعلیقات کتاب ۸۷۵)

۲. میان بستان نرگس به یاد میر خطیر به جام سیمین اندر فکنده زرد شراب (ق ۱۲ ص ۴۱ ب ۱۳)

لاله شکفته سرخ و سیاهیش در میان نرگس دمیده زرد و سپیدیش در کنار
این چون درون ساغر سیمین نیب زرد وان چون میان آتش رخشنده دود تار (ق ۶۷ ص ۱۹۰ ب ۸)

۳. سبب منقط که طبق قاعده کتاب باید سرهم نوشته می شد.

موارد پیوسته:

- نبرده جعفر آنک احکام یزدان داد کام او را
همی گردن نه‌د ناکام چرخ تیزگام او را
(قطران تبریزی، ترجیع ۲ ص ۶۵۶ ب ۳۷)
- نبرده بوالحسن کاحسان ز گیتی با دلش سازد
علی کز همت عالی به گردون بر همی تازد
(قطران تبریزی، ترجیع ۴ ص ۶۶۷ ب ۳۲)

موارد گسسته:

- نبرده بوالخلیل آن کو به نوک نیزه و زوبین ظفر
جوید ز پیل مست و ببر تند و شیر نر
(قطران تبریزی، ق ۷۳ ص ۲۱۲ ب ۱۷)
- نبرده بوعلی آن کو جهان را کرد بی‌آهو
ز عدلش با پلنگ آهو همی آید به آبشخور
(قطران تبریزی، ق ۷۸ ص ۲۳۱ ب ۱۸)
- نبرده بوالمعمر کوست جان خلق را یاور
مهیا گشته زو ملک، معمر گشته زو کشور
(قطران تبریزی، ق ۸۳ ص ۲۵۲ ب ۱۳)
- نبرده بوالحسن کورا وفا طبع است و شادی خو
ستوده لشکری کورا سخا پیشه است و رادی دین
(قطران تبریزی، ق ۱۶۷ ص ۵۲۱ ب ۱۴)
- نبرده بوالحسن کآفاق هست آباد از احسانش
علی کز همت عالی بزید تخت کیوانش
(قطران تبریزی، ترجیع ۳ ص ۶۶۲ ب ۳۵)
- ستوده شاه شدادی که دولت زو سرافرازد
گزیده میر بهرامی که ملک زو همی نازد
(قطران تبریزی، ترجیع ۴ ص ۶۶۷ ب ۳۱)
- فرخنده بوالخلیل که مانده خلیل
راد است و راد چون او پاک است و پارسا
(قطران تبریزی، ق ۳ ص ۱۰ ب ۲۹)
- ملیک بونصر کز بختش نبرد یک زمان نصرت
ستوده بوالمعالی کوست عالی‌رای و عالی‌دین
(قطران تبریزی، ق ۱۷۴ ص ۵۴۸ ب ۱۶)
- در بیت زیر نیز برخلاف شیوه مختار، «نیکوکان» (کان و معدن نیکو) جدا نوشته شده است:
- پسر چنین بود آن را که تو پدر باشی
گهر نخیزد نیکو مگر ز نیکوکان
(قطران تبریزی، ق ۱۳۵ ص ۴۱۴ ب ۳۵)

۱. رعایت نکردن قاعده پیوسته یا جدا (با نیم‌فاصله) نویسی «اند» مخفف فعل اسنادی سوم شخص جمع مضارع از مصدر فرضی «استیدن» (= هستند)^۱:

موارد رعایت‌شده:

همه متابع مال‌اند و او متابع فضل	همه حریص به نان‌اند و او حریص به نام
(قطران تبریزی، ق ۱۱۸ ص ۳۵۶ ب ۲۳)	
دو خائن‌اند دو نعمت سپرده خصم تورا	خلاف خشم توشان کرده در جهان مرجوم
(قطران تبریزی، ق ۱۲۲ ص ۳۶۸ ب ۱۵)	
امین جان ملوک جهان ابونصر آن	که یمن و یسرش جفت‌اند بر یسار و یمین
(قطران تبریزی، ق ۱۷۰ ص ۵۳۴ ب ۱۵)	
میران چو نهال‌اند و تو چو بیخی	سالاران برگ‌اند و تو نهالی
(قطران تبریزی، ق ۱۹۹ ص ۶۱۷ ب ۱۶)	
اگرچه عیال جهان‌اند شاهان	جهان هست مرکف او را عیالی
(قطران تبریزی، ق ۲۰۰ ص ۶۲۱ ب ۳۰)	
مه و مهر از آن مهربان‌اند بر تو	که بر مهر و آزادگی مهربانی
(قطران تبریزی، ق ۲۰۳ ص ۶۳۵ ب ۳۲)	
حسودانم فراوان‌اند و بدگویان ز نادانی	ز بس کم خواسته پاشی، ز بس کم پیش‌بنشانی
(قطران تبریزی، ق ۲۰۵ ص ۶۴۱ ب ۳۲)	

موارد رعایت‌نشده:

بکرد سوی دل و دست طبع تو تحویل	ز بهر این همگان سایلند و تو معطی
(قطران تبریزی، ق ۱۱۵ ص ۳۴۸ ب ۲۳)	
دشمنان تو همه پاک نوانند و نژند	حاسدان تو همه پاک نژندند و نوان
(قطران تبریزی، ق ۱۴۶ ص ۴۴۹ ب ۲۰)	
همه متابع مال‌اند و او متابع فضل	همه حریص به نان‌اند و او حریص به نام

۱. «اند»، «ند»، «اند»: سوم شخص جمع مضارع از مصدر فرضی «استیدن». (فرهنگ سخن). صورت‌های متصل فعل «بودن» در زمان حال (ام، ای، است، ایم، اید، اند)، به صورت‌های زیر نوشته می‌شود: کلمات مختوم به صامت منفصل: خشنودند، رهروند، پاک‌اند کلمات مختوم به مصوب «آ» و «و»: دانایند، دانشجویند، کلمات مختوم به «و» با صدایی نظیر آنچه در «تو» به کار رفته است و های غیر ملفوظ: ایشان برادر تواند، خسته‌اند، کلمات مختوم به «ای» و «ای»: تیزی‌اند، کاری‌اند. (دستور خط فارسی فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ص ۲۵).

اگر نه پشت من و زلف تو ز یک نسبند چرا چو زلف تو شد پشت من دوتاه و نوان؟
(قطران تبریزی، ق ۱۳۰ ص ۳۹۲ ب ۴)

۲. دوگانگی در نوشتن بعضی کلمات مرکب

یکسر / یکسر

در فرهنگ املائی خط فارسی، هر دو صورت نوشتاری این کلمه، با اولویت دادن به صورت پیوسته آن (یکسر)، پذیرفته شده، ولی در چنین متنی مصححان محترم یا ویراستار متن باید یکی از دو صورت را انتخاب و در تمام متن رعایت می‌کرد:

یکسر:

به هنگام نیکی توانی ندارد به گاه بدی هست یکسر توانی
(قطران تبریزی، ق ۲۰۲ ص ۶۲۹ ب ۲۷)

شود پیچان تم یکسر، چو تو لختی بیازاری تن از آزار جان پیچد، تم را زین قبل جانی
(قطران تبریزی، ق ۲۰۱ ص ۶۲۲ ب ۲)

شود زو آسمان یکسر پر از دینار کاشانی همه دینارها گردد درم‌های سپاهانی
(قطران تبریزی، ق ۲۰۵ ص ۶۴۰ ب ۱۵)

یکسر:

وز تازه بنفشه مرزهای یکسر مانند بساط‌های ارزق را
(قطران تبریزی، ق ۸ ص ۲۷ ب ۸)

اگر پیغمبری روزی ز هرکس داد بستانی که یکسر مظهر تأیید و فرّ فضل یزدانی
(قطران تبریزی، ق ۲۰۵ ص ۶۴۱ ب ۲۹)

دوگانگی ضبط کرا، هرکرا/که را، هرکه را

«که را» در اصل باید جدا نوشته شود، چون هر دو جزء، کلمه مستقل است ولی در این متن بدون هیچ تمایزی به هر دو صورت نوشته شده است. مثلاً در بیت «فلک شاید زمین او قمر باید نگین او/ کرا کشته است کین او نگرده زنده در محشر» (قطران تبریزی، ق ۷۸ ص ۲۳۲ ب ۲۱)، «که» در مصراع دوم مفعوم «کین» و «را» نشانه مفعولی است. در نتیجه سرهم نوشتن آن، مانع تشخیص اجزای جمله می‌شود.

کرا، هر کرا:

- کرا یاری کند یک‌بار، یار او بود گردون
نباشد هوشیاران را نمودن کین او یارا
(قطران تبریزی، ق ۲ ص ۷ ب ۳۶)
- آتش تیغ تو جان بیگانه گرداند ز تن
هر کرا یک بار دل با کین تو گشت آشنا
(قطران تبریزی، ق ۵ ص ۱۹ ب ۴۰)
- کرا یاری کند ایزد به وی میلان کند سلطان
هم ایزد کرد مہرافکن بر او سلطان میمون را
(قطران تبریزی، ق ۱۰ ص ۳۳ ب ۴)
- هر کرا یزدان دوگیتی داد خواهد جاودان
خدمتِ درگاه شاهنشاه و هسودان کند
(قطران تبریزی، ق ۳۷ ص ۱۰۲ ب ۱۳)
- هر کرا مفلس بود، دیدار او قارون کند
هر کرا غمکش بود گفتار او شادان کند
(قطران تبریزی، ق ۳۷ ص ۱۰۲ ب ۱۷)
- هر کرا باید بهشت آشکارا بر زمین
خانه را ماند به جای و روی زی بستان کند
(قطران تبریزی، ق ۳۸ ص ۱۰۵ ب ۱۱)
- راستی و رادی و داد و وفا آیین اوست
هر کرا ایزد بود یار، این چهار آیین کند
(قطران تبریزی، ق ۴۱ ص ۱۱۷ ب ۲۹)
- کند سوار بنانش کرا پیاده بود
کند پیاده سنانش کرا سوار بود
(قطران تبریزی، ق ۴۵ ص ۱۲۵ ب ۲۰)
- به کام خویش ببیند چنو مُعادی را
کرا خدای معین و زمانه یار بود
(قطران تبریزی، ق ۴۵ ص ۱۲۵ ب ۲۲)
- فلک شاید زمین او، قمر باید نگین او
کرا کشته‌است کین او نگردد زنده در محشر
(قطران تبریزی، ق ۷۸ ص ۲۳۲ ب ۲۱)
- کرا پستی کند گردون چه باشد پستی لشکر
چه باید یاری لشکر کرا دولت بود یاور؟
(قطران تبریزی، ق ۸۰ ص ۲۳۷ ب ۱)
- به رزم اندر چو نعمانی، به بزم اندر چو نوشروان
کرا دربان تو باشد، سزد دربان او خاقان
(قطران تبریزی، ق ۱۳۴ ص ۴۱۱ ب ۳۲)

- چون تو ملک به راستی و داد کی نشست
چون تو فلک به دانش و دولت که را نشاست
(قطران تبریزی، ق ۱۰ ص ۷۱۶ ب ۷)
- کرا بود ز بد اندیشه‌های تو در دل
خدای در دلش اندیشه‌ها سهام کند
(قطران تبریزی، ق ۵۶ ص ۷۳۸ ب ۷)
- هر که را مهر تو بسنجد دل
خار سنجد، شود بر او سنجاب
(قطران تبریزی، ق ۱۴ ص ۴۸ ب ۳۰)
- و گر به راست نداری حدیث بنده همی
که را تو خواهی از شاعران بخواه ایدر
(قطران تبریزی، ق ۷۱ ص ۲۰۶ ب ۳۵)
- هر که رازی وی بیاید دل به مهر، اندر زمان
رخ شود چون آذرنگ و دل چو انگشت زرنگ
(قطران تبریزی، ق ۱۰۲ ص ۳۰۶ ب ۱۶)
- هر که را داد خداوند جهان روح مگر
تیغ بران و کف را تو را کرد عیال
(قطران تبریزی، ق ۱۰۸ ص ۳۲۷ ب ۳۳)
- هر که را تیغش دهد هنگام کوشیدن نوید
سوی دوزخ باشد او را هم بدین گیتی خرام
(قطران تبریزی، ق ۱۱۷ ص ۳۵۲ ب ۳۳)
- هر که را باشد صنم محراب، باشد دوزخی
من بهستی گشته‌ام تا گشته محرابم صنم
(قطران تبریزی، ق ۱۲۱ ص ۳۶۴ ب ۴)
- توبه رادی همی دهی روزی
جان خلقی که نان خلق ز توست
هر که را جان همی دهد یزدان
جان نباشد کرا نباشد نان^۱
(قطران تبریزی، ق ۱۳۱ ص ۳۹۹ ب ۶۱-۶۲)

دوگانگی ضبط کز او/ کز او

کز او:

- قوام دولت و دین شهریار شمس الدین
کز او نبیند دشمن مگر عنا و مصاب
(قطران تبریزی، ق ۱۳ ص ۴۴ ب ۲۵)

۱. چنان‌که در این مورد دیده می‌شود، به فاصله یک بیت، هر دو صورت به کار رفته است!

- بلای مختلفان شهریار بودلف آن
 کز او عدو را شادی بکاست غم بفزود
 (قطران تبریزی، ق ۴۳ ص ۱۲۱ ب ۱۱)
- نگرچه روزافزون کسی باشد، کز او برتافت روی
 روز مال و ملک او هر روز بر نقصان بود
 (قطران تبریزی، ق ۴۷ ص ۱۳۰ ب ۱۹)
- عزیز باد چو دینار و دین به عام و به خاص
 کز او بر آید دین و فرو شود دینار
 (قطران تبریزی، ق ۵۸ ص ۱۶۱ ب ۴۴)
- آن‌که بستاند به مردی ملک ایران تویی
 وان کز او آباد گردد عالم ویران تویی
 (ترکیب ۱ ص ۶۷۳ ب ۴۶)
- نوبهار آمد کز او گیتی جوان گردد همی
 روی هامون همچو روی نیکوان گردد همی
 (ترکیب ۳ ص ۶۸۱ ب ۱)
- با چنان موی کز او مشک به بیم
 با چنان روی کز او ماه خجل
 (قطران تبریزی، ق ۹۱ ص ۷۵۸ ب ۲)
- اگر بجوید آرام او زمانه سزد
 کزو نیافت به دل هیچ رادمرد آزار
 (قطران تبریزی، ق ۵۴ ص ۱۵۰ ب ۴۶)
- طمع آن را کزو چنباغ کنسی
 چرخ هر شب شود چو پشتِ ثَمور
 (قطران تبریزی، ق ۸۶ ص ۲۶۰ ب ۲۸)
- چه نگری سالش؟ کمالش بین کزو عاجز شوند
 شهریاران جلال و پادشاهان جلیل
 (قطران تبریزی، ق ۱۱۴ ص ۳۴۳ ب ۱۵)
- سر سعادت و سالار فتح ابونصر، آن
 کزو گرفت سعادت سری و سالاری
 (قطران تبریزی، ق ۱۹۱ ص ۵۹۴ ب ۱۵)
- بوالحسن، تاج خداوندان و شاهان و سران
 آن کزو نازد خداوندی و شاهی و سری
 (قطران تبریزی، ق ۱۹۲ ص ۵۹۷ ب ۱۵)
- شد اندر دیارش، دزی کرد محکم
 کزو گشت زندان بر او هر دیاری
 (قطران تبریزی، ق ۱۹۵ ص ۶۰۷ ب ۳۹)

کزو:

ازین دز به خواری چنان گشت دشمن	کزو خوارتر در جهان نیست خواری
برو کن سؤال از حکیمی همیشه	کزو صد عطا باشد از تو سؤالی
هم وعده چنان است که یابد دل ازو ناز	هم وعده چنان است کزو یابد جان کام

(قطران تبریزی، ق ۱۹۵ ص ۶۰۷ ب ۴۴)
 (قطران تبریزی، ق ۲۰۰ ص ۶۲۱ ب ۲۷)
 (قطران تبریزی، ق ۹۲ ص ۷۵۷ ب ۳)

دوگانگی ضبط از او / از او

از او:

به دوستان بر از او مرغوا شود مروا	به دشمنان بر از او آفرین شود نفرین
همیشه خوش منشان را قوی بدو بازو	همیشه بدکنشان را تباه از او بازار
ضمیر پاکش گویی کلید اسرار است	که هیچ کس نتواند نهفت از او اسرار
همیشه ترسد از او خصم ملک و دشمن دین	چنان که شرطه و غماز ترسد از عیار
بقای میر مسدد دراز باد که تو	به تیغ داری از او دست دشمنان کوتاه
همی تا بهار آورد بار، گیتی	نیارود از او نیک تر هیچ باری
سپاه نوبهار آمد وز او گیتی دگرگون شد	که هامون همچو گردون گشت و گردون همچو هامون شد

(قطران تبریزی، ق ۱۷۰ ص ۵۳۶ ب ۳۳)
 (قطران تبریزی، ق ۶۳ ص ۱۷۸ ب ۲۰)
 (قطران تبریزی، ق ۶۳ ص ۱۷۹ ب ۲۷)
 (قطران تبریزی، ق ۶۶ ص ۱۸۷ ب ۱۷)
 (قطران تبریزی، ق ۱۷۹ ص ۵۶۱ ب ۲۸)
 (قطران تبریزی، ق ۱۹۵ ص ۶۰۶ ب ۲۰)
 (قطران تبریزی، ترجیع ۲ ص ۶۵۲)

ازو:

دو ضبط متفاوت در یک مصراع و در دو عبارت قرینه

زوقوی گردد ضعیف و زوغنی گردد فقیر (قطران تبریزی، ق ۹۱ ص ۲۷۷ ب ۱۹)	پیر از او گردد جوان، غمخوار ازو یابد طرب
جهان پرداختن خواهد به شمشیر از بلا و شر (قطران تبریزی، ق ۶۹ ص ۱۹۹ ب ۲۰)	به دشمن تاختن خواهد، ازو کین آختن خواهد
از دار بسه بر دادرش برابر (قطران تبریزی، ق ۷۵ ص ۲۲۰ ب ۳۲)	گر دشمن ازو دادِ خویش خواهد
روانست را ازو بفزود نیرو (قطران تبریزی، ق ۱۷۶ ص ۵۵۴ ب ۲۹)	اگر لختی ز تن نیروت کم کرد
گهی ز شاه پیاده، گهی پیاده ز شاه (قطران تبریزی، ق ۱۷۹ ص ۵۶۰ ب ۲۵)	نهاد دهر چنین است مات گردد ازو
زان‌که زمانی امید ازو نه بریدی (قطران تبریزی، ق ۱۸۳ ص ۵۷۰ ب ۱۹)	ایزد دانا امیدهاست وفا کرد
ازو هر زمان بازیابم جوانی (قطران تبریزی، ق ۲۰۲ ص ۶۲۷ ب ۳)	جوانیش در کار کردم ولیکن
روانست را ازو بفزود نیرو (قطران تبریزی، ق ۱۷۶ ص ۵۵۴ ب ۲۹)	اگر لختی ز تن نیروت کم کرد
گهی ز شاه پیاده، گهی پیاده ز شاه (قطران تبریزی، ق ۱۷۹ ص ۵۶۰ ب ۲۵)	نهاد دهر چنین است مات گردد ازو

دوگانگی در ضبط وزو/وزاو

وزو:

چو اشک دیده غمگین و زو آن شادان شود غمگین (قطران تبریزی، ق ۱۶۷ ص ۵۲۰ ب ۳)	به رنگ چهره معشوق و زو خرم شود عاشق
--	-------------------------------------

الم ندانند وزو دشمنان رفیق الم (قطران تبریزی، ق ۱۲۰ ص ۳۶۲ ب ۱۰)	طرب ندارد وزو دوستان عدیل طرب
خلد بگشاده است سوی باغ و بستان بابها (قطران تبریزی، ق ۶ ص ۲۰ ب ۱)	سرخ گل بشکفت وزو شد باغ و بستان با بها
به پاکی چون دل دانا وزو دانا شود نادان (قطران تبریزی، ق ۶ ص ۲۰ ب ۱)	به زردی چون رخ غمگین وزو غمگین شود خرّم
ز دیدارش بیفرورد دو چشم مرد دانش‌بین (قطران تبریزی، ق ۱۶۹ ص ۵۲۹ ب ۱۶)	ازو دل رامش آموزد وزو جان شادی اندوزد
وزو گشت کژ فتنه‌های زمانی (قطران تبریزی، ق ۲۰۲ ص ۶۲۹ ب ۲۲)	از او راست شد کارهای زمینی
وزو گیرد گل دولت گشفتن (قطران تبریزی، مسمط ۲ ص ۷۰۷ ب ۵۰)	از او بایسد دل خصمان کشتن
وزو به رنج و بلا کینه تو توخته باد (قطران تبریزی، فک ۴۴ ص ۷۳۲ ب ۳)	سپاه محنت بردشمن تو تاخته باد
وزو درخش جهنده چو آتش از آهن (قطران تبریزی، ق ۱۵۷ ص ۴۸۸ ب ۵)	سپهر گشته خُماهن ^۱ ز ابر آهن‌گون
شود زو خار چون نرگس، شود چون غالیه زو طین (قطران تبریزی، ق ۱۶۹ ص ۵۳۲ ب ۴۰)	از او جنت شود مجلس وز او قارون شود مفلس
وز او به مُشک همه جویبار بود عجین (قطران تبریزی، ق ۱۷۰ ص ۵۳۴ ب ۴)	بُد از بنفشه لب جوی پر نگین کبود
خوبی همه خوب است وز او نیز وفا به (قطران تبریزی، ق ۱۸۱ ص ۵۶۴ ب ۷)	خوبی و وفا هر دو به هم گرد نیاید

وز او:

سپاه نوبهار آمد وز او گیتی دگرگون شد
 ز تیغ او عدو تازان از اینجا تا حد ماچین
 (قطران تبریزی، ق ۱۶۹ ص ۵۳۲ ب ۴۳)

از اوست / ازوست

در دو بیت زیر، جدانویسی «از اوست» منطبق بر قرائت آن است:

به ملک خویش خرسند است و خشنود است در گیتی
 بود گیتی بدو خشنود و خلق از اوست خرسندان
 (قطران تبریزی، ق ۱۴۵ ص ۴۴۶ ب ۱۵)

هم از اوست دیوان هم از او جری
 ز نیکی گشاده است بر من دری
 (مثنوی ص ۷۹۸ ب ۴۶)

در ابیات زیر، با قرائت همسان، «از اوست» به دو صورت متفاوت ضبط شده است:

تو شاه از آن کده ای کافتاب عالم ازوست
 همیشه توشه باش و همیشه این کده باد
 (قطران تبریزی، ق ۴۵ ص ۷۳۳ ب ۹)

چگونه کلکی که دوست را و دشمن را
 ازوست راحت و محنت، ازوست شادی و غم
 (قطران تبریزی، ق ۱۲۰ ص ۳۶۱ ب ۴)

گنج و ملک شاعران و زایران آباد ازوست
 گر چه گنج و ملک دشمن زو به ویرانی بود
 (قطران تبریزی، ق ۴۹ ص ۱۳۶ ب ۲۰)

دلم بدوست به جای و تنم بدوست به پای
 مرا از اوست نشاط و مرا از اوست طرب
 (قطران تبریزی، ق ۱۷ ص ۵۵ ب ۱۱)

ضمایر متصل

شان

شان: پیوسته

فدای جان و تن بادش تن و جان پرستاران
 که جانشان پاک و پاکیزه ز جود اوست در تنها
 (قطران تبریزی، ق ۲ ص ۷ ب ۴۶)

دو گام نازده باشد به پیش او زوار
 عطاش رفته بود پیششان دو صد پرتاب
 (قطران تبریزی، ق ۱۳ ص ۴۴ ب ۱۳)

گه گهی اندر میانشان کینه و آزار بود
 هر دو را از کینه و آزار دل بیزار گشت
 (قطران تبریزی، ق ۲۷ ص ۷۷ ب ۴)

لؤلؤی شهوار بر خصمانشان چون سنگ شد	سنگ بر یارانشان چون لؤلؤی شهوار گشت
	(قطران تبریزی، ق ۲۷ ص ۷۸ ب ۲۱)
دادده گشتند هر دو ایزد دادار را	داددهشان از پی این ایزد دادار گشت
	(قطران تبریزی، ق ۲۷ ص ۷۸ ب ۲۸)
هر آنچه زانِ نیاکانست بود بگرفتی	وز آنچه بود طمعشان خدای دادت خنج
	(قطران تبریزی، ق ۲۹ ص ۸۲ ب ۵)
راست باشد کار تو مانند روشن رای تو	کار بدخواهان تو چون رایشان وارون بود
	(قطران تبریزی، ق ۴۸ ص ۱۳۴ ب ۳۶)
چنگالشان ز سُمّ و پلنگانشان ز میش	حصارشان ز چادر و مردانشان ز زن
	(قطران تبریزی، ق ۱۵۴ ص ۴۸۰ ب ۳۶)
حدیث هر دو به شاهین عقل ساخته بود	نوالشان شناسد که چون بود شاهین
مخالفانشان تلخی کشند چون فرهاد	موافقانشان شیرین به عیش چون شیرین
	(قطران تبریزی، ق ۱۷۳ ص ۵۴۵ ب ۳۸-۴۲)
ز تیر و خشت او یک دم نباشد دشمنان را کم	ز تن چون از کمانشان خم، ز رخ چون از سفنشان رین
	(قطران تبریزی، ق ۱۶۹ ص ۵۳۰ ب ۲۳)
فزون طربشان هر روز و بختشان پیروز	خجسته عید بر ایشان مبارک و میمون
	(قطران تبریزی، ق ۱۶۱ ص ۵۰۴ ب ۴۰)
به روز جنگ خصمان را همی سازند هر جایی	به تیغ از تیغشان بستر، به خشت از خشتشان بالین
	(قطران تبریزی، ق ۱۷۴ ص ۵۴۹ ب ۲۵)
ز شادی روی یارانشان چو لاله باد در نیسان	ز خواری روی خصمانشان چو نسرين باد در تشرین
	(قطران تبریزی، ق ۱۷۴ ص ۵۵۰ ب ۴۰)
گر از روی مُعادیشان به سایه برفتد شایه ^۱	چو آن شایه بکاری، زو برآید روین و روین ^۲
	(قطران تبریزی، ق ۱۷۴ ص ۵۴۹ ب ۳۲)

۱. ثمر و میوه

۲. روناس، ماده رنگریزی، مسی، سرخ‌رنگ = روین روین

شان: جدا

چرخ‌شان یار و کردگار معین (قطران تبریزی، ق ۱۷۲ ص ۵۴۱ ب ۳۰)	خصم‌شان زار و بخت‌شان بیدار
باد بدخواه‌شان به زیر زمین (قطران تبریزی، ق ۱۷۲ ص ۵۴۰ ب ۱۱)	ز آسمان برتر است همت‌شان
امیرشان را کرده اسیر شاه زمان (قطران تبریزی، ق ۱۴۹ ص ۴۶۲ ب ۳۱)	سپاهشان را کشته سپاه شاه زمین
شادمانی‌شان کنون از زادن دختر بود (قطران تبریزی، ق ۴۶ ص ۱۲۸ ب ۲۳)	از پسر زادن بر ایشان شادایی بُد پیش از این
همیشه ناصح‌شان شاد باد و حاسد زار (قطران تبریزی، ق ۵۸ ص ۱۶۰ ب ۳۰)	همیشه دشمن‌شان پست باد و دوست بلند
به زیر ناصح‌شان باد خار چون نسرین (قطران تبریزی، ق ۱۶۸ ص ۵۲۶ ب ۳۸)	به زیر حاسدشان باد خز چون سوزن
آنان‌که پر از خواسته‌شان بُد همه دکان... (قطران تبریزی، ق ۱۲۴ ص ۳۷۵ ب ۱۲)	آنان‌که پر از نعمت‌شان بُد همه خانه
به طوع چاکرشان گردد از بن دندان (قطران تبریزی، ق ۱۳۶ ص ۴۱۸ ب ۴۰)	همیشه دندان سودی به جنگ‌شان و کنون
نیامد گه جنگشان چرخ همبر (قطران تبریزی، ق ۸۲ ص ۲۴۸ ب ۶۹)	شدی همبر آن لشکری را که هرگز
کند به زیر زمین‌شان بلای دهر دفین (قطران تبریزی، ق ۱۶۸ ص ۵۲۵ ب ۲۱)	اگرش خلق جهان جمله بدسگال شوند
زمینشان را کردند پاک زیر و زبر (قطران تبریزی، ق ۷۷ ص ۲۲۷ ب ۲۰)	سپاهشان را کردند تار و مار همه
همیشه بخل‌شان نسیان و دایم شَرشان پسته ^۱ (قطران تبریزی، ق ۱۷۴ ص ۵۴۹ ب ۲۴)	جهان زیشان بهشت‌آسا، زمین زیشان سپهر آیین

- همه گفتارشان باشد به شاهین خرد سخته
 به گاه جود نشناسد ز زر و سیم‌شان شاهین
 (قطران تبریزی، ق ۱۷۴ ص ۵۴۹ ب ۳۰)
- به بخت خسرو و بازوی خویش‌شان بجهاند
 چنان کجا بجهانند پنج را پنجاه
 (قطران تبریزی، ق ۱۷۹ ص ۵۶۰ ب ۲۲)
- در بُبی یزدان ملک خوانده‌است جدان تو را
 جای‌شان جای ملک باشد به هنگام شمار
 (قطران تبریزی، ق ۶۰ ص ۱۶۹ ب ۴۱)
- از جواهرشان لباس است از کواکبشان سلیح
 پرینانی‌شان خیام است و حریری‌شان کلل
 (قطران تبریزی، ق ۱۱۱ ص ۳۳۴ ب ۸)
- شدند این بزرگان خریدار من
 بود خرمی‌شان به دیدار من
 (مثنوی ص ۷۹۷ ب ۳۰)

چندگانگی در ضبط سوم شخص مفرد از ماضی نقلی (ه است)

رفتست / رفته‌ست / رفته است

جدانویسی فعل اصلی از فعل معین

- ملک فضلون که گسترده‌است فضل او و جود او
 ز جابلقا به جابلسا ز جابلسا به جابلقا
 (قطران تبریزی، ق ۲ ص ۵ ب ۱۶)
- سرخ گل بشکفت و زو شد باغ و بستان با بها
 خلد بگشاده‌است سوی باغ و بستان باب‌ها
 (قطران تبریزی، ق ۶ ص ۲۰ ب ۱)
- همی‌دون عدو را گیل دولیت او
 ز محنیت نشانده‌است در دیده خارا
 کسی را که داری تو ای شه عزیزش
 نکرده‌است گردون گردنده خوارا
 (قطران تبریزی، ق ۷ ص ۲۵ ب ۲۳-۲۴)
- داده‌است صبا به فرق کوه از گُل
 طاووس بَدَل خروس افرق را
 (قطران تبریزی، ق ۸ ص ۲۷ ب ۴)
- کنده‌است ز پیش ملک شاه اندر
 تدبیرش صد هزار خندق را
 (قطران تبریزی، ق ۸ ص ۲۹ ب ۲۹)
- من و جانان به جان و دل فرو بستیم بازاری
 که جانان دل مرا داده‌است من جان داده جانان را
 (قطران تبریزی، ق ۹ ص ۳۰ ب ۴)

کیست کورای تو دیده‌است و نمانده‌است شگفت	کیست کوروی تو دیده‌است و نگفته‌است فری
آرام و نشاط از دل ما پاک برفته‌است	تارفت ز نزدیک من آن ماه دل‌آرام
تا حربگاه، مسکن و مأوی او شده‌است	زندان شده‌است زانده، ماه مسکنم
هم از اوست دیوان هم از او جری	ز نیکی گشاده‌است بر من دری

(قطران تبریزی، ق ۱۹۷ ص ۶۱۱ ب ۱۶)
(قطران تبریزی، قک ۹۲ ص ۷۵۸ ب ۴)
(قطران تبریزی، قک ۹۷ ص ۷۶۱ ب ۷)
(مثنوی ص ۷۹۸ ب ۴۶)

پیوسته‌نویسی فعل اصلی از فعل معین

از ابر و باد آذاری شده‌ست آراسته بستان	کنون داد از می و جانان، به بستان اندرون، بستان
در گوش بمانده‌ست هنوزم سخن تو	در دیده بمانده‌ست هنوزم نظر تو

(قطران تبریزی، ق ۱۲۷ ص ۳۸۲ ب ۱)
(قطران تبریزی، ق ۱۷۵ ص ۵۵۱ ب ۳)

حرف اضافه / پیشوند بی / با

«بی» یا حرف اضافه است یا پیشوند. «بی» حرف اضافه برای بیان سلب به کار می‌رود؛ بدون؛ مقابل «با»: من بی شما به جایی نمی‌روم. «قطع این مرحله بی همراهی خضر مکن / ظلمات است بترس از خطر گمراهی» (حافظ ۳۴۷). «بی» پیشوند برای نفی و سلب است و صفت و قید می‌سازد: صفت مثل بی‌آبرو، بی‌خرد و قید مثل بی‌شک، بی‌گفت‌وگو. (به نقل از فرهنگ سخن).

«با» نیز در هر دو صورت (حرف اضافه یا پیشوند) در مقابل «بی» است. وقتی حرف اضافه است، به معنی «دارای» و «دارنده» است: زنی با موی سپید. یا معنی «همراه» و «به‌همراهی» دارد: «مهمان‌های دیگری هم با ما بودند.» (جمال‌زاده): «گیا زُست با چند گونه درخت...» (فردوسی)، و وقتی همراه با اسم، صفت یا قید می‌سازد پیشوند است، مثل «باادب» (در مقابل بی‌ادب)، «بانوا» (در مقابل بینوایی‌نوا، به معنی دارای مال و مکنت و دم و دستگاه). «بی» و «با»ی حرف اضافه با فاصله نوشته می‌شود و «بی» و «با»ی پیشوند با نیم‌فاصله.

بی‌نوا گلبن چو از بلبل نوا بشنید، کرد	زرد می در جام یاقوتین چو شاو بانوا ^۲
بی‌نوا بر کف نگیرد شاخ گلبن جام می	همچو خسرو جام می بر کف نگیرد بی نوا

(قطران تبریزی، ق ۵ ص ۱۷ ب ۱۵-۱۶)

۱. در دستور خط فارسی، «بینوا» را به همراه چند کلمه دیگر مثل بیره، بیچاره، بیجا و ... جزو کلمه‌های بسیط‌گونه فرض کرده و پیوسته نوشته است.

۲. مردند شاه‌ها بدین شهر ما یکی بانوا دیگری بی‌نوا (فردوسی به نقل از فرهنگ سخن ذیل بی‌نوا)

«بی‌نوا» تنها وقتی با نیم‌فاصله نوشته می‌شود که به معنی «بینوا» به هر دو معنی باشد: تهی دست و بیچاره یا بی‌صدا و خاموش. در آغاز بیت دوم «بی‌نوا»، حرف اضافه «بی» و کلمه «نوا» به معنی آهنگ و موسیقی است؛ «بی‌نوا» یعنی بدون آواز و نوای بلبل، در نتیجه باید جدا نوشته شود. همچنین «بانوا» در پایان بیت اول، چون صفت پادشاه است و «با» پیشوند، باید بدون فاصله و سرهم نوشته شود. گلبن بی‌نوا (گلبن نابسامان و پریشان حال) وقتی نوای بلبل را شنید، مانند شاه توانگر و کامروا می‌در جام کرد. شاخ گل بدون آواز بلبل جام به دست نمی‌گیرد، همچنان که پادشاه نیز بدون آواز و موسیقی باده نمی‌نوشد.

«بی» حرف اضافه که باید با فاصله نوشته شود:

از کام دل بمانم بی‌کام دل، جدا
 اکنون که هرکسی ز جدایی شود جدا
 (قطران تبریزی، ق ۳ ص ۹ ب ۲۰)

گر کسی جولان کند بی‌کام تو در ملک تو
 مرگ، ناگاهان، به‌گرد جان او جولان کند
 (قطران تبریزی، ق ۳۷ ص ۱۰۴ ب ۳۹)

در هر دو مورد «بی‌کام دل» و «بی‌کام تو»، «بی» حرف اضافه و به معنی «بدون» است و باید جدا نوشته شود. در مورد دوم رعایت شده ولی در مورد نخست رعایت نشده است.

دانا است بی‌معلم و داهی است بی‌دسیس
 راد است بی‌سپاس و کریم است بی‌ریا
 (قطران تبریزی، ق ۳ ص ۱۰ ب ۴۱)

در هر سه مورد «بی‌معلم»، «بی‌سپاس» و «بی‌ریا» به معنی بدون اینکه معلّمی داشته باشد، بدون اینکه انتظار سپاس‌گزاری داشته باشد، و بدون اینکه تظاهر کند، «بی» حرف اضافه است و باید جدا نوشته شود. در دو بیت زیر جدانویسی «بی» حرف اضافه یا سرهم نویسی «بی» و «با»ی پیشوند در ابیات زیر نیز مراعات نشده است:

باز کردم چون دل از مهر بتان، دادم بدو
 گفتم این غم دیده‌دل را وصل او شادان کند،
 روزگار آورد هجران بی‌گنه^۱ پای اندرون
 وصل خوبان روزگار بد همی هجران کند
 (قطران تبریزی، ق ۳۹ ص ۱۰۸ ب ۷-۸)

کسی که دم بزند بی‌هوای^۲ او یک بار
 همیشه تا بزیسد در دم دمار بود
 (قطران تبریزی، ق ۴۵ ص ۱۲۵ ب ۱۹)

گر بمیرد مؤمنی بی‌مهر او، پیش خدای
 روز محشر سرفکنده‌تر ز هر کافر بود
 (قطران تبریزی، ق ۴۶ ص ۱۲۸ ب ۲۴)

این جهان مانند اندام است و تو او را سری
 باشد آن اندام بی‌اندام، کوبی سر^۳ بود
 (قطران تبریزی، ق ۴۶ ص ۱۲۸ ب ۲۶)

۱ بدون اینکه گناهی داشته باشم. «بی» حرف اضافه و گناه متمم و هر دو یکجا قید است.

۲. در «بی‌هوای او» یا «بی‌مهر او» در بیت بعدی «بی» به معنی «بدون» حرف اضافه است، و هوا و مهر متمم و حرف اضافه و متمم، هر دو یکجا قید محسوب می‌شود.

۳. «بی‌سر» نیز صفت است و باید سرهم نوشته شود.

- آن‌که بی فرمان بود در عهد ایزد جاودان هر که اندر عهد او یک روز بی فرمان^۱ شود؟^۲
(قطران تبریزی، ق ۵۱ ص ۱۴۰ ب ۱۳)
- گر شعر خوش نیامد معذورم کیم طبع خوش نباشد بی‌باده^۳
(قطران تبریزی، ق ۱۲۹ ص ۷۷۸ ب ۱۱)

جدا نویسی حرف اضافه «بی» و «با» یا سرهم نویسی «بی» و «با»ی پیشوند در ابیات زیر رعایت شده است:

- مرا بی تو هم‌چون شرنگ است شکر مرا چون خزان است بی تو بهارا
(قطران تبریزی، ق ۷ ص ۲۵ ب ۱۵)
- با او دلم چو قدش بی بند و راست شد بی او تنم چو زلفش بی هال و هیل گشت
(قطران تبریزی، ق ۲۸ ص ۷۹ ب ۸)
- مباد دست تو بی زلف یار و جام نیبذ مباد گوش تو بی بانگ عود و سرود
(قطران تبریزی، ق ۴۳ ص ۱۲۲ ب ۲۸)
- مباد ایران ز تو خالی که هستی قبله ایران که ایران بی رضای تو به یک ساعت شود ویران
(قطران تبریزی، ق ۱۳۳ ص ۴۰۵ ب ۲۱)
- اکنون فروکشند می سال هر کسی بی می چه من بوم چه به دی ماه در، مگس
(قطران تبریزی، ق ۹۷ ص ۲۹۲ ب ۱۴)
- آن خداوندی که گر خواهد، به خشنودی و خشم خصم را بیجان^۴ کند، جان در تن بی جان کند
(قطران تبریزی، ق ۳۹ ص ۱۰۸ ب ۱۴)

۲. نتیجه گیری

در تصحیح متون، تمام هم مصحح بر این است که متنی منطبق بر سخن گوینده و درست‌ترین و دقیق‌ترین آنچه را که در نسخه‌های خطی در دسترس او مضبوط است، عرضه کند. از این‌رو، شیوه خط و نحوه نگارش در مرتبه بعدی اهمیت قرار می‌گیرد و چه بسا ویراستار است که باید دغدغه پیوسته‌نویسی و جدانویسی داشته باشد و متن را از این لحاظ یک‌دست کند. با اینکه فرهنگستان برای یکسان‌سازی خط، دستورالعمل‌هایی پیشنهاد و در دو کتاب دستور خطی فارسی و فرهنگ املائی خط فارسی، کلیات و فهرستی از

۱. «بی فرمان» دقیقاً به معنی «نافرمان» و «بی» در آن پیشوند است و باید سرهم نوشته شود.

۲. دیوبی فرمان بنشیند بر گردن تو چو تو گردن به خداونده فرمان ندهی؟ (دیوان ناصر خسرو ق ۲۲۳ ب ۱۸)

۳. «بی‌باده» حرف اضافه است و باید جدا نوشته شود.

۴. این «بیجان» نیز باید با نیم‌فاصله نوشته می‌شد؛ به معنی مرده. جان در تن بی جان کند، یعنی به مرده جان دهد.

موارد پرکاربرد را ارائه کرده است، هنوز در جدانویسی و سرهم‌نویسی بعضی کلمات و ترکیبات و اجزای جمله اختلاف سلیقه وجود دارد. نگاهی به مثنوی تصحیح استاد محمدعلی موحد و دیوان قطران که هر دو چاپ فرهنگستان است، اختلاف سلیقه مصححان را که هر دو اهل نظرند، در انتخاب شیوه خط فارسی برای متون منظوم نشان می‌دهد. آنچه در تصحیح حاضر، از این جهت، برجسته است، سرهم‌نویسی اضافه‌های وصفی مقلوب است و بقیه دوگانگی‌ها ناشی از بی‌دقتی‌هایی است که در هر متنی نمونه‌هایی از آن را می‌توان دید و به هیچ وجه نمی‌توان آن را به مثابه ایرادی بر متن و چاپ حاضر برشمرد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- ازرقی هروی، ۱۳۳۶، دیوان، با تصحیح و مقابله و مقدمه: سعید نفیسی، کتابفروشی زوار.
- دستور خط فارسی فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۹۱، نشر آثار، چاپ یازدهم.
- سوزنی سمرقندی، ۱۳۳۸، دیوان، ناصرالدین شاه‌حسینی، انتشارات امیرکبیر.
- صادقی، علی‌اشرف و زهرا زندی مقدم، ۱۳۹۴، فرهنگ املائی خط فارسی، چاپ هفتم فرهنگستان زبان و ادب فارسی، نشر آثار.
- قطران تبریزی، ۱۴۰۲، دیوان، مقدمه، تصحیح و تعلیقات: محمود عابدی و مسعود جعفری (با همکاری تهمینه عطایی و شهره معرفت)، چاپ اول، فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- مسعود سعد سلمان، ۱۳۶۴، دیوان، به تصحیح و اهتمام مهدی نوریان، ج ۱، انتشارات مشعل اصفهان.

References:

- Azraqi Heravi (1957) *Divān, with corrections, comparisons and introduction*. ed. Sa'īd Nafisi, Zavvār Bookstore [In Persian].
- Persian Calligraphy Dictionary*. (2012) Persian Language and Literature Academy. 11th ed. [In Persian].
- Suzani Samarqandi (1959) *Divān*. ed. Nāseroddin Šah-Hoseyni, Amir Kabir Publications [In Persian].
- Sādeqi, Ali-Ašraf & Zahrā Zandi Moqaddam (2015) "Dictionary of Persian Calligraphy Spelling". 7th ed. *Persian Language and Literature Academy*. [In Persian].
- Qatrān Tabrizi (1953) *Divān*. ed. Mahmud Ābedi and Mas'ud Ja'fari (with the collaboration of Tahmine Atā'i and Šohre Ma'refat). 1st ed. Persian Language and Literature Academy. [In Persian].
- Mas'ud Sa'd Salmān. (1985). *Divān*. ed. Mehdi Nuriyān. vol. 1. Isfahan: Kamāl Publications. [In Persian].